

GLAVA VIII

NEKA PITANJA IZ VERSKOG ŽIVOTA MAĐARA U JUGOSLAVIJI

Za vreme Kraljevine SHS, pa zatim Kraljevine Jugoslavije, Mađari su uglavnom bili rimokatoličke vere, manje ih je pripadalo reformatorskoj, a evangelističkoj samo beznačajan broj.

U Bačkoj i Banatu su crkvene opštine bile podređene višim forumima čije sedište nije bilo u Jugoslaviji. Crkvene opštine u Bačkoj, na primer, bile su podređene Katoličkoj nadbiskupiji, a banatske Biskupiji u Temišvaru. Na području obe županije postojale su manje versko-administrativne i duhovne jedinice: dekanati (érsekség), a unutar tih jedinica parohije, administrature ili vikarije. Posle ulaska srpske kraljevske vojske u Bačku i Banat, katoličke crkvene opštine, odn. dekanatski okrugi su i dalje bili podređeni Kaločkoj nadbiskupiji ili Biskupiji u Temišvaru. Naravno, administracija crkvenih opština sa Kaločkim nadbiskupijom kao i Temišvarskom biskupijom bila je otežana. Katoličko sveštenstvo mađarske narodnosti je pre prvog svetskog rata u ovim krajevima predstavljalo u velikoj meri subjekat ne samo gajenja mađarskog patriotizma, nego i mađarizatorske politike vladajućih krugova u Budimpešti i duhovno je bilo vezano za novi režim u Mađarskoj. Ono nije priznalo provizoriju i u potpunosti je podržalo one mađarske snage u Bačkoj i Banatu koje su zauzele stav iščekivanja i bile na poziciji teritorijalnog integriteta predratne Ugarske. Nije dolazilo, međutim, do težih incidenata ni sa komandom srpske vojske, ni sa privremenim upravnim organima Narodne uprave. Administrativni kontakti sa tim organima bili su minimalni jer su sveštenici u svakom pogledu slušali uputstva i naređenja viših crkvenih foruma u Kaloči i Temišvaru. Treba posebno napomenuti da se među crkvenim posedima u Bačkoj veličinom isticao posed Kaločke nadbiskupije u Baču i Deronjama. U Banatu Nadbiskupija nije imala posede.

Površina poseda Katoličke nadbiskupije u Bačkoj je imala 15.292 kj i 476 kv. hv. (od čega je na obradivi deo otpadalo 7.421 kj i 493 hv.). Pre sprovođenja agrarne reforme, Nadbiskupija je ceo svoj posed, sem površina pod šumom (4.789 kj i 158 hv.), izdavala u zakup. Manji deo šumskog poseda (oko 600 kj) Nadbiskupija je takođe izdavala kao šumsku krčevinu. Deo prihoda sa tih poseda Nadbiskupija je davala za pokrivanje troškova oko obavljanja duhovne službe katoličke vere. Ona je, naravno, imala i prihode druge vrste koji su precizirani u statutima crkvenih opština. U jesen

1919. ceo posed Kaločke nadbiskupije, koji je bio izdavan u zakup — podlegao je pod udar agrarne reforme i razdeljen je agrarnim interesentima Bača, Deronja, Selenče, Tovariševa, Paraga, Lalića, Obrovca, Gajdobre i Odžaka. A kako Nadbiskupija nije obrađivala posed u vlastitoj režiji, nije joj na početku ostavljen ni crkveni minimum.¹⁰²⁰

Crkvene opštine u Bačkoj i Banatu su ostale na taj način bez značajnog prihoda i obavljanje duhovnog života je bilo u značajnoj meri otežano. Sporovi sa Kaločkom nadbiskupijom zato su bili permanentni i dobili veoma oštru formu oko obeštećenja. Pitanje određivanja minimuma Nadbiskupiji se odugovlačilo sve do likvidiranja agrarne reforme 1931. godine. Tada je Kaločka nadbiskupija uložila maksimalne napore da spase svoje imanje, odnosno od njega osigura bar »supermaksimum« koji je bio ostavljen nekim privatnim posednicima (kao Đoki Dunđerskom u Srbobranu). Nećemo iznositi detaljni tok tih sporova s najvišim administrativnim i sudskim organima, ali treba istaći da je Kaločka nadbiskupija uspela da zadrži 908 kj i 151 kv. hv., a ostali deo njenog poseda (14.388 kj i 225 hv. kv.) je razdeljen interesentima agrarne reforme.¹⁰²¹

Ti posedi koje je Kaločka nadbiskupija spasla, imovinskopravno su, u stvari prešli u vlasništvo apostolskih administratura koje su 1923. godine formirane na području Bačke i Banata.

Naime, posle potpisivanja Trijanonskog ugovora o miru (4. juna 1920), službeni saobraćaj katoličkih crkvenih opština sa Kaločom i Temišvarom bio je još više otežan i praktično su prekinute sve njihove veze. Iste godine, uvođenjem novog školskog zakona, ukinute su verske konfesionalne i privatne škole a njihove školske zgrade prešle u državne ruke, mada su svojinski i dalje predstavljale crkvenu imovinu koja je uzeta za korišćenje pod kirijom.

Pitanje pravnog duhovnog statusa se odugovlačilo godinama. Kaločka katolička nadbiskupija je i dalje smatrala da su crkvene opštine u Bačkoj pod njenom jurisdikcijom. Međutim, bilo je to vrlo teško sprovesti u život. Stoga je tadašnji papa Pije XI u februaru 1923. godine uspostavio dve samostalne administrature: jednu u Subotici, za Bačku, a drugu u Velikom Bečkereku, za Banat. Za apostolskog administratora Bačke 10. februara iste godine bio je naimenovan Lajčo Budanović, dotadašnji župnik Crkve svete Terezije u Subotici. On je 1. maja unapređen za biskupa.¹⁰²²

Apostolske administrature u Subotici i Velikom Bečkereku bile su podeljene na manje administrativne jedinice: Apostolska administratura Bač bila je podeljena na četiri dekanata: subotički, dunavski, bački i potiski. Njima su pripadali okruzi Bačka Topola, Sombor, Novi Sad, Senta, Stara Kanjiža, Riđica i Bačka Palanka.¹⁰²³

Apostolska administratura u Banatu bila je posle drukčije organizovana. Crkvene opštine ove Administrature bile su pod jurisdikcijom papskog nuncija nadbiskupa Rafaela Rajića sa sedištem u Beogradu.

¹⁰²⁰ N. Gaćeša, *Agrarna reforma i kolonizacija u Bačkoj 1918—1941*, 96—97.

¹⁰²¹ N. Gaćeša, nav. delo, 149—150.

¹⁰²² Csuka Z., nav. delo, 38; *Bácsmegeyi Napló*, 21. II 1923, 2.

¹⁰²³ AV, *Bácsmegeyi Napló*, 21. II 1923, 2.

Dvadesetih godina broj katoličkih sveštenika Mađara nije bio adekvatan broju mađarskog stanovništva katoličke vere u Jugoslaviji. Pre svega, dosta ih je izbeglo posle promene režima. Zatečeni sveštenici, a među njima nije bilo Mađara u dovoljnom broju, svoje sveštениčko obrazovanje su stekli u Kaloči i bili pobornici katoličko-hrišćanskog učenja koje je tamo vladalo. Katoličkih sveštenika Mađara u Bačkoj apostolskoj administraturi bilo je oko 80—90, a u odnosu na ukupan broj Mađara-katolika bilo je potrebno bar 130—140 sveštenika.¹⁰²⁴

Stoga je Zemaljska mađarska stranka za vreme svoga postojanja, između ostalog, pokrenula i društvenu akciju da se poveća broj onih mladih ljudi koji će izabrati sveštениčki poziv. Mada nije postojalo veliko interesovanje, akcija Stranke je imala ipak izvesnog efekta kod dela siromašnih mladića koji su bili željni učenja, a izbor sveštениčkog poziva omogućio im je besplatno školovanje. Na području Bačke apostolske administrature nije postojala institucija za sveštениčki poziv. Zato su i mladići mađarske narodnosti odlazili u učilišta katoličkih sveštenika u Zagreb, Đakovo ili Split. Naravno, oni su učili na hrvatskom jeziku, a međunacionalni odnosi među kandidatima nisu bili najbolji.

Rukovodstvo Zemaljske mađarske stranke uzalud je tražilo od Zagrebačke nadbiskupije da za kandidate mađarske narodnosti organizuje časove iz mađarskog jezika, a posebno iz katoličke propovedničke retorike, koja im je neophodna za sveštениčki poziv. Sva su ta nastojanja ostala bez ikakvog efekta.

Postavlja se pitanje: u kolikoj meri su katolički sveštenici bili politički angažovani i kakav je bio njihov stav prema tadašnjoj jugoslovenskoj državi? Nesumnjivo je da Apostolska administratura u Subotici, na čelu sa biskupom Lajčom Budanovićem, nije potencirala političko angažovanje katoličkog sveštenstva, bar njegovog mađarskog dela. Više se insistiralo da ono ispunjava samo svoje duhovne obaveze. Prilikom skupštinskih izbora (1925—1927. godine) sam biskup Budanović je intervenisao da neki katolički sveštenici mađarske narodnosti odustanu od kandidature za Zemaljsku mađarsku stranku. Tako je, na primer, prilikom predizborne kampanje za skupštinske izbore (8. februara 1925) bilo onemogućeno da se u novosadskom izbornom okrugu istakne kandidatura župnika Kalmana Bereca iz Srbobrana.¹⁰²⁵

Ipak su katolički sveštenici mađarske narodnosti većinom bili uključeni u Zemaljsku mađarsku stranku. Saradnja između mesnih organizacija Stranke i katoličkih crkvenih opština bila je vrlo zapažena. Često su na čelu uprava crkvenih opština bili najistaknutiji ljudi iz užeg rukovodstva ZMS. Primera radi, možmo istaći da je na čelu katoličke crkvene opštine u velikom Bečkereku godinama bio Imre Varadi.

Katoličke verske kulturno-prosvetne i humanitarne organizacije su i u mađarskim sredinama vršile izvesnu, naravno religijom obojenu, kulturnu misiju, pa su se angažovale i na rešavanju nekih lokalnih socijalnih pitanja. Sve ovo, svakako nije se odvijalo bez političkih ciljeva a strategija i programska opredeljenja su počivala uglavnom na iskustvima i rezul-

¹⁰²⁴ Č u k a Z., nav. delo, 39.

¹⁰²⁵ *Bácsmegeyi Napló*, 30. IX 1924, 3.

tatima predratnog hrišćanskog socijalizma. Cilj je bio da se siromašni slojevi odvrte od učešća u revolucionarnom radničkom pokretu. Razvijeno socijalno osećanje, pa i saosećanje sa onima koji su bili najviše eksploatisani, bilo je posebno izraženo kod nižeg sveštenstva, jer je ono još u dejinstvu i samo osetilo položaj najsiromašnijih.

Mađarski katolički kleronacionalizam se 20-tih godina, do uvođenja kraljevske diktature, nije manifestovao u intenzivnijoj formi, mada su vlasti njegovo postojanje u službenim prepiskama često isticale. Taj nacionalizam se u vidnijoj formi, sa izvesnim primesama antisemitizma, manifestuje u Novom Sadu. Nosioci su bili nesumnjivo paroh Crkve svetog Roka Elemir Koranji i opat, prelat Ferenc Fath. Njihov uticaj i na list *Dél-bácska* je bio osetan (mada se u celini ne može oceniti kao kleronacionalistički).

Po jednom službenom iskazu iz oktobra 1929. godine, na području Bačke i Banata su postojala sledeća verska društva i udruženja u kojima su uglavnom bili Mađari: Starobečejska rimokatolička čitaonica, Rimokatoličko zanatsko i trgovačko omladinsko udruženje (Stari Bečej), Bačko-petrovačko I rimokatoličko ratarsko udruženje, Rimokatoličko posmrtno udruženje (Bačko Gradište), Udruženje hrišćanske trgovačke omladine (Senta), Žensko udruženje reformatorske crkvene opštine (Debeljača), Rimokatolički krug (Martonoš), Rimokatolička kasina (Horgoš), Rimokatolička čitaonica (Čoka), Katolički krug (Potiski Sveti Nikola), Pančevačko evangelističko crkveno-pevačko društvo, Evangelistička dobrotvorna ženska zadruga (Pančevo), Katolička čitaonica (Čurug), Rimokatoličko omladinsko udruženje (Čurug), Rimokatoličko narodno udruženje (Vranjevo), Rimokatoličko duplirsko društvo (Novi Bečej), Rimokatolička ženska zadruga, Senčansko katoličko momačko udruženje, Misija katoličkih žena (Senta), Katolički pučki krug (Stara Kanjiža), Hrišćanska zadruga (Stara Kanjiža), Hrišćanska ratarska čitaonica u Nadrljanu (Stara Kanjiža), Katoličko društvo (Titel), Pevačko društvo evangelističke mladeži (Budisava).¹⁰²⁶

Očito, spisak nije potpun jer su izostavljeni, između ostalih, i veliki gradovi (Subotica, Sombor, Novi Sad).

Za vernike katoličke i reformatorske crkve mađarske narodnosti svakako je značajna i štampa verske sadržine. Po jednom službenom dopisu koji potiče iz 1940. godine, u spisku štampe koja je tada izlazila na mađarskom jeziku, navedeni su i sledeći listovi religiozne sadržine:

1. *Szív újság*, Stara Kanjiža, izdavač i urednik Janoš Šeregi (Seregi János), tiraž 1.500; osnovan 1920, verski poučan;

2. *Hitélet*, Svilojevo, izdavač i urednik Lajoš Kotidijan (Kotidiján Lajos), rimokatolički župnik u mestu, tiraž 2.000, osnovan 1924, verski poučan;

3. *Hírnök*, Bačko Petrovo Selo, urednici Eduard Hampel i Ferenc Takáč (Takács Ferenc), rimokatolički župnik u mestu, tiraž: 2.000, osnovan 1930, verski poučan;

4. *Katolikus Hitélet*, Stara Kanjiža, izdavač Jovan Šeregi, urednik Oskar Vac (Vác Oszkár), tiraž 1.500, osnovan 1924, verski poučan;

¹⁰²⁶ AV, FBO, pov. br. 2025/1929.

5. *Magvető*, Subotica, izdavač i urednik Šandor Agošton (Ágoston Sándor), reformatorski biskup, tiraž 2.500, osnovan 1931, verski poučan;

6. *A kereszt*, Subotica, izdavač Ištvan Kalmar (Kalmár István) tiraž 1.000, osnovan 1930, verski poučan.¹⁰²⁷

Drugi izvori spominju još i izlaženje sledećih listova verske sadržine: *Katolikus tudósító* (mesečno), Novi Sad, tiraž 1.500; *Ókatolikus tudósító* (mesečno), Novi Sad, 1930, tiraž 500 i *Keresztény sajtó Apostol* (mesečno), Veliki Bečkerek, 1938, tiraž 1.500.¹⁰²⁸

Posle uvođenja kraljevske diktature, područni upravni organi područja sa mađarskim stanovništvom slali su često izveštaje o intenziviranju propagande katoličkih sveštenika mađarske narodnosti. U tim izveštajima, svakako, bilo je preterivanja i opisivanja političke atmosfere u tamnijoj boji nego što je stvarno bilo. Ipak, ne treba da zaboravimo da se tadašnja mađarska vlada Ištvana Betlena (posle sklapanja ugovora o prijateljstvu i saradnji između Mađarske i Italije 1927. godine) i zvanično izjasnila za reviziju Trijanonoskog ugovora o miru. Intenzivna revizionistička propaganda putem radio-talasa nije ostala, svakako, bez efekta i na deo katoličkog sveštenstva mađarske narodnosti. Ova okolnost je za tadašnje jugoslovenske vlasti bila posebno osetljiva, jer su sveštenici najviše kontaktirali sa narodom, i njihov idejni uticaj, pogotovo na seosko stanovništvo, bio je nesumnjiv. Ni sveštenici reformatorske vere mađarske narodnosti nisu uživali bolju reputaciju kod vlasti. Ipak, nisu preduzete posebne represivne mere protiv verskih udruženja. Za odobrenje novih organizacija verskog karaktera često je trebalo, međutim, dugo čekati. Ovo posebno važi za novosadski središnji Katolički krug i za Novosadsku čitaonicu. Njen nacrt pravilnika puvu put je bio podnet 21. avgusta 1919, zatim 21. oktobra 1921. i 28. marta 1928. godine. Ipak su pravila ovih verskih organizacija u jesen 1929. odbijena s obrazloženjem da bi te organizacije u slučaju odobrenja imale »plemenski karakter«. Osim toga, ljudi od kojih je potekla inicijativa tretirani su kao kleronacionalisti (prvenstveno opat župnik Ferenc Fath, mada on nije bio Mađar). Ta udruženja su odobrena kasnije, kada je već opšta politička klima bila nešto povoljnija. Istu takvu sudbinu je doživelo i Rimokatoličko radničko udruženje u Kuli (razlog je opet — plemenski karakter). Sa istim obrazloženjem su odbijena i osnovna pravila Katoličkog kruga u Starom Sivcu godinu dana kasnije. Međutim, bez većih teškoća su odobrena osnovna pravila Crkvenog prosvetnog odbora u Temerinu.¹⁰²⁹

U mađarskoj građanskoj manjinskoj štampi za 1930. godinu ima podataka o uspešnom radu Katoličkog momačkog društva u Subotici, Katoličkog kruga u Temerinu, Katoličkog momačkog društva u Bezdanu, Protestantskog ženskog udruženja u Kuli i drugim mestima.¹⁰³⁰

U 1931. godini ista štampa je obavestila javnost o kulturnom radu amaterskog karaktera Katoličkog momačkog društva u Bačkom Petrovom

¹⁰²⁷ AJ, Fond Presbiroa, 38—74—198.

¹⁰²⁸ C s u k a Z., nav. delo, 229.

¹⁰²⁹ AJ, MUP, 14—54—214—1929; 14—54—215.

¹⁰³⁰ *Reggeli Újság*, 18. I 1930, 7; 16. IV 1930, 3; 5. XII 1930, 7.

Selu, Katoličkog momačkog društva u Čurugu i Reformatskog omladinskog udruženja u Subotici.¹⁰³¹

Kada je papa Pije XI 15. februara 1923. imenovao Lajča Budanovića za administratora Bačke apostolske administrature, 86 parohija (župništva) koje su do tada bile pod jurisdikcijom Kaločke nadbiskupije, pripale su Jugoslaviji. Konačno regulisanje ovoga pitanja trebalo je da reši Konkordat, koji bi se potpisao između Kraljevine SHS i Vatikana. Time bi se regulisala sva sporna pitanja između katoličke crkve i jugoslovenske države. Međutim, odugovlačilo se sa potpisivanjem sve do jula 1935. godine. O tome će još biti reči.

Na čelu Bačke apostolske administrature, sem administratora Lajča Budanovića, stajalo je jedno savetodavno, konsultativno veće (»biskupsko duhovno veće«) od sedam članova. Postojao je još i tzv. konsilijum vigi-lautija, koji je predstavljao sponu između administratora, odnosno od 1927. godine biskupa, sveštenstva i vernika. U uredu Administrature za pitanja administrativnog, duhovnog i ekonomskog karaktera bili su postavljeni referenti. Administraturi je 1930. godine pripadalo 90 parohija, četiri više nego prilikom formiranja 1923. godine.

Od toga broja na čelu 56 parohija su bili župnici, 28 su vodili administratori i u 8 su određeni vikari (oni koji nisu birani konkursom, nego direktno postavljeni). Broj vernika na području Bačke administrature 1930. godine iznosio je 496.684, većina je bila mađarske narodnosti.

Administratura je iste, 1930. godine bila podeljena na 11 dekanata. Sveštenika je te godine bilo 143, među njima Madara oko 80—90.

Postojali su sledeći dekanati (Esperesség):

1. Subotički — sa 9 parohija, jednom administraturom, 10 vikarijusa i 6 kapela;

2. Bačkotopolski — 5 parohija, 1 administratura, 1 vikarijus (28.682 vernika);

3. Kulski — 5 parohija, 3 administrature, 3 vikarijusa (24.209 vernika);

4. Senta — 9 parohija, 1 administratura, 3 vikarijusa, 3 kapele (69.961 vernika);

5. Stari Bečej — 7 parohija, 1 administratura, 5 vikarijusa (53.611 vernika);

6. Novi Sad — 5 parohija, 5 administratura, 5 vikarijusa (44.580 vernika);

7. Bačkopalanački — 6 parohija, 3 administrature, 1 vikarijus (23.647 vernika);

8. Bač — 6 parohija, 3 administrature, 1 vikarijus (23.997 vernika);

9. Apatin — 6 parohija, 4 administrature (35.945 vernika);

10. Sombor — 7 parohija, 1 administratura, 2 vikarijusa (55.051 vernik) i

11. Riđici — 3 parohije, 2 administrature (11.434 vernika).

Godine 1930. sa područja Apostolske administrature, o trošku crkve učilo je 187 mladića za budući sveštenečki poziv. I pored napora bivših

¹⁰³¹ *Reggeli Újság*, 27. I 1931, 8; 6. II 1931, 9; 13. II 1931, 8; 12. IV 1931, 8.

vođa tada već nepostojeće Mađarske stranke, sveštenečki poziv i dalje nije bio privlačan za mađarske mladiće. Bačka apostolska administratura se u principu nije protivila osnivanju seminara na svom području, gde bi se eventualno za slušaocce iz redova mađarske narodnosti organizovala i nastava na njihovom maternjem jeziku. Međutim, stalo se na stanovište da pre potpisivanja Konkordata nema uslova za osnivanje tog posebnog seminara. Na području Bačke apostolske administrature su delovali i neki monaški redovi. Među njima je bilo i redovnika mađarske narodnosti. Franjevaca je bilo u Subotici i Baču, karmelita u Somboru. Opatica kaluderskog reda nazvanog od Device Marije je u Subotici, Starom Bečeju, Bačkoj Topoli, Baču, Novom Sadu, Temerinu, Molu, Somboru, Bačkom Petrovom Selu, Horgošu, Odžacima, Bačkoj Palanci, Staroj Kanjiži, Filipovu, Martonošu, Prigrevici, Svetom Ivanu, Gajdobri i Stanišiću. Pošto su po školskom zakonu iz 1920. godine na području sadašnje Vojvodine ukinute verske i privatne škole, njihova prosvetno-vaspitna delatnost, izuzev Stare Kanjiže, onemogućena je. Imalo je, međutim, ne malog značaja angažovanje opatica, pripadnica raznih redova u zdravstvenim i humanitarnim institucijama. Bilo ih je u subotičkoj i novosadskoj bolnici, nekim privatnim sanatorijumima, ustanovi za nezbrinutu decu »Kolevka« u Subotici i u domu staraca u Starom Bečeju.

Biskup Lajčo Budanović uložio je velike napore da se formiraju nove verske organizacije, posebno sa uključenjem katoličke mladeži. Njegovi su napori imali vidne rezultate u Subotici, gde je u razna katolička društva i udruženja bilo uključeno nekoliko hiljada ljudi.¹⁰³²

Situacija je bila mnogo složenija na području Banatske apostolske administrature. Na području Banata je, naime, bilo manje katoličkih vernika i crkvenih opština. Oni su od 1925. godine bili pod jurisdikcijom beogradsko-smederevskog nadbiskupa Rafaela Raića. On je oko versko-organizacionih pitanja brzo došao u sukob sa nekim verskim opštinama i stavio van snage njihove ranije zakonski odobrene statute. U slučajevima tih suprotstavljanja, verske opštine su bile raspuštene i uspostavljene su tzv. »kulatorije« (neka vrsta jedinstvenih nametnutih privremenih uprava). To je bilo uvedeno u Velikom Bečkereku, Pančevu, Beloj Crkvi i Vršcu. Tada su nastali silni problemi. Razrezani su neki verski nameti na koje nadbiskup Raić nije imao pravo. Oni vernici koji nisu bili spremni da podmire svoje povećane obaveze prema crkvi, imali su probleme prilikom sahranjivanja svojih pokojnika, jer im je zabranjen crkveni obred. Zbog povećanih nameta neke su crkvene opštine, kao, na primer, Pančevo, imale priličan dug.

Crkvene opštine koje su bile lišene svojih ranijih statuta, nisu se pomirile sa sudbinom i upuštale su se s nadbiskupom Raićem u dugogodišnji sudski spor. Opštine su u svojim žalbama navele da su njihovi raniji statuti, koj su stavljeni van snage, počivali na običajnom pravu primenjivom nekoliko vekova i na pismenim kriterijumima formulisanim još 1872. godine. Spor se produžio godinama i žalba banatskih katoličkih crkvenih opština se konačno našla pred Državnim savetom Kraljevine Jugoslavije, gde je uvažena a postupak nadbiskupa Raića proglašen nezakonitim. Po-

¹⁰³² *Napló*, 25. XII 1930, 1—2.

vodom te odluke, bivši predsednik opštine u Velikom Bečkereku Imre Varadi je u listu *Napló* uputio otvoreno pismo nadbiskupu Raiću. U njemu traži neodložno restaurisanje starih statuta oštećenih crkvenih opština u Banatu, koji su bili stavljeni van snage 1925. godine.¹⁰³³

Katoličko sveštenstvo mađarske narodnosti se držalo većinom pasivno za vreme organizovanja skupova Madara za izražavanje podaničke vernosti u proleće i ranu jesen 1931. godine (pre skupštinskih izbora od 8. novembra iste godine). Ovaj zaključak posebno važi za sveštenike koji su svoju duhovnu službu obavljali u Bačkoj. Nije bilo, međutim, ni propagande da se ti skupovi ne održe. Na području Banatske apostolske administrature situacija se donekle razlikuje, bilo je pojedinačnih slučajeva angažovanja katoličkih sveštenika na skupovima lojalnosti. U prilog tome može da posluži primer papskog prelata Ištvana Kovača, jednog od govornika na manifestaciji lojalnosti održanoj u Velikom Bečkereku. Rezervisanom stavu katoličkih sveštenika svakako je doprinelo i držanje biskupa Lajča Budanovića, koji je svoje sveštenike pokušao da odvрати od političkog angažovanja. On je, inače, bio u permanentnom sukobu sa jugoslovenskim vlastima ne samo zbog oduzimanja najvećeg dela bivših poseda Kaločke nadbiskupije, nego i zbog ukidanja katoličkih verskih škola i korišćenja njihovih zgrada i inventara u korist državnih škola.

On je putem verskih organizacija i okupljanjem katoličke omladine želeo da ih usmeri na principe katoličke hrišćanske ideologije i da ih liši uticaja liberalnih ideja, pa i učešća u revolucionarnom radničkom pokretu. Nije preporučio omladincima katoličke vere da se uključe u sokolske organizacije. Čak je u proleće 1933. sastavio »pastirsko pismo« anti-sokolske sadržine, koje je posle pročitano vernicima u crkvama. Vlasti su ga zato početkom maja iste godine osudile na pritvor od 10 dana.¹⁰³⁴

Po sećanju još živih vernika mađarske narodnosti, on nije bio popularan kod jednog dela tih ljudi. Zamereno mu je da su sveštenici hrvatske-bunjevačke narodnosti bili u privilegovanom položaju jer su dobili bolja mesta za duhovnu službu. Isto tako vladalo je ubedenje da je on bio u prisnim prijateljskim vezama sa sveštenikom Blaškom Raićem, liderom Bunjevačko-šokačke stranke i da su zajedno ispojili osetan antimadžarski stav. Bilo bi ipak preterano pripisati mu neko permanentno antimadžarsko opredeljenje. Pred vlastima je uvek branio svoje sveštenike, ukoliko je dolazilo do nekih konflikata, nezavisno od njihove nacionalne pripadnosti. Odlučno se zauzeo, na primer, za paroha Elemira Koranjija i njegova dva druga koji su krajem februara 1934. bili osuđeni na kraći vremenski zatvor, jer, navodno, 25. februara iste godine — na jednoj večeri (priređenoj u Središnjem katoličkom krugu) — prilikom nazdravljanja u čast kralja nisu ustali. Bilo je još takvih primera.

Najviše mu je ipak zamereno da na području Bačke apostolske administrature nije otvoren seminar za učenje budućih sveštenika na mađarskom jeziku. U tom smislu stizale su mu predstave koje je potpisao veliki broj vernika mađarske i nemačke narodnosti. Takvu akciju, na primer, pokrenula je Mađarsko-nemačka crkvena opština u Senti u decembru 1932.¹⁰³⁵

¹⁰³³ *Napló*, 4. XII 1931, 1—2.

¹⁰³⁴ *Napló*, 13. V 1923, 4.

¹⁰³⁵ *Napló*, 10. XII 1932, 9.

Godine 1934. među katoličkim vernicima je preovladalo uverenje da će između Kraljevine Jugoslavije i Vatikana uskoro biti potpisan Konkordat, kojim će se definitivno regulisati položaj katoličke crkve u zemlji. Crkvene opštine u mađarskim sredinama su sastavile jedan kratak memorandum od sedam tačaka o sledećim zahtevima vernika mađarske narodnosti:

1. mađarskih vernika ima skoro pola miliona i ovu činjenicu treba uzeti u obzir;
2. mađarski vernici su izloženi opasnosti od uvođenja staroslovenske liturgije;
3. spajanjem bivše Čanadske biskupije, Kaločke nadbiskupje i tzv. »baranjskog trougla« restaurirati nekadašnju istorijsku Bačku biskupiju;
4. regulisati pitanja oko zatvaranja konfesionalnih škola;
5. vraćanje oduzete crkvene imovine;
6. otvaranje manjinskog seminara za one koji se spremaju za sveštenički poziv;
7. osiguranje potpune slobode za društva i udruženja hrišćansko-moralne sadržine.¹⁰³⁶

Možda ne spada strogo u predmet našeg razmatranja, ali imovina Bačke apostolske administrature, u posedu bivše Kaločke nadbiskupije, do početka 30-tih godina nije bilo pravno regulisana. Posle ukidanja agrarne reforme, po pisanju mađarske manjinske šampe, od bivših poseda Kaločke nadbiskupije u Bačkoj ostavljena su 873 jutra zemlje, a vlasništvo je prešlo u ruke Bačke apostolske administrature. Međutim, Kaločka nadbiskupija to nije priznala. Ona je još pre rata uzela od jedne francuske banke zajam od 130.000 tadašnjih franaka. Zajam nije bio isplaćen ni 20-tih godina i nastao je spor, koji je dobio u izvesnom smislu i međudržavne dimenzije. Dug je početkom 30-tih godina u valorizaciji iznosio oko 4 miliona tadašnjih dinara. Somborski Okružni sud je, smatrajući da deo poseda Kaločke nadbiskupije koji nije bio pod udarom agrarne reforme nije prešao u ruke Bačke apostolske administrature, izdao nalog o zapleni budućeg ploda sa tih poseda. Isto tako je počeo izvoz drva eksploatisanih sa dela poseda koji je bio pokriven šumama. Novosadski Viši sud je, međutim, poništio odluku Okružnog suda u Somboru i Bačkoj apostolskoj administraturi je potvrđeno imovinsko pravo na spomenutim posedima.¹⁰³⁷

Biskup Lajčo Budanović je vodio dugotrajan i zamršen spor i sa gradom Suboticom oko njenih obaveza prema katoličkoj crkvi. On je ukazao čak i na prava i imovinu crkve još iz vremena kada je Subotica dobila status slobodnog kraljevskog grada (1749). Na kraju je, u septembru 1933. godine, grad prepustio crkvi 1.163 lanca zemlje i na taj način »otkupio« sve njene stare obaveze.¹⁰³⁸

Krajem 1933. godine među vernicima se, kao i među katoličkim sveštenicima, već intenzivno raspravljalo o tome kakve izmene može doneti Konkordat između Kraljevine Jugoslavije i Vatikana. Memorandum,

¹⁰³⁶ OL KM — K — 63 — 1930 — 16/7.

¹⁰³⁷ *Napló*, 1. X 1933, 7.

¹⁰³⁸ *Napló*, 5. IX 1933, 5—6.

čije tačke smo već izložili, bio je dopunjen nekim manje važnim tačkama, ali su glavni zahtevi ostali. Računalo se na mogućnost da će područje Bačke apostolske administrature biti povećano, ili će se možda pripojiti Beogradsko-smederevskoj nadbiskupiji. Verovalo se i u mogućnost da će sedište Administrature — ukoliko ne dođe do spajanja sa Beogradskom nadbiskupijom — biti u Novom Sadu, gde će se otvoriti i seminar za buduće sveštenike. Verovalo se i u mogućnost da se pravo crkvenih opština u odnosu na vernike ostvari uz pomoć države.¹⁰³⁹

Potpisivanje Konkordata, međutim, odugovlačeno je sve do jula 1935. Pravoslavna crkva je pružala žestok otpor, smatrajući da će katolička crkva Konkordatom dobiti velike privilegije u zemlji u odnosu na druge verske zajednice. Na dan 19. jula 1937. u Beogradu su organizovane velike demonstracije protiv Konkordata. Ipak, Narodna skupština ga je ratifikovala bez otpora. Sve ovo je trebalo da prihvati i Senat. Tadašnji predsednik vlade Milan Stojadinović, videvši opšte nezadovoljstvo, 21. januara 1938. je obavestio Arhijerejski sabor u Beogradu da je zakonski predlog o Konkordatu definitivno skinut sa dnevnog reda.¹⁰⁴⁰

Ovaj ishod je izazvao veliko nezadovoljstvo u katoličkim krugovima cele zemlje. Katolički biskupi su svugde formulisali »pastirsko pismo« i ono je svugde pročitano pred vernicima. Stav pravoslavne crkve je osuđen. U pismu su ujedno nabrajane i sve žalbe katoličke crkve u zemlji.¹⁰⁴¹

Katolički vernici Mađari i sveštenici su ispoljili veliko nezadovoljstvo. Očekivali su, naime, između ostalog, da će apostolske administrature biti podignute na rang biskupija pa će se regulisati i ostala nerešena pitanja (zgrade i imovina ukinutih verskih škola na mađarskom jeziku i sl.). Ipak mađarska manjinska štampa je o svemu tome malo pisala.

U godinama pred drugi svetski rat katoličko sveštenstvo je — bar jednim svojim delom — nesumnjivo ispoljilo revizionističko raspoloženje. O tome ima dosta podataka u dokumentima građanske i vojne provenijencije. Ipak, to sveštenstvo u širenju revizionističkih raspoloženja nije predstavljalo glavni udarni faktor. Bliža je istini ocena da je sveštenstvo sledilo građanske snage u tom opredeljenju.

Broj Mađara reformatorske vere bio je mnogo manji. Podaci iz 1924. godine su sledeći:

1. Baranjski dekanat (Esperesség)

Mesta	Broj vernika reformatorske vere
Belje	308
Kamena	242
Karanč	479
Kneževi Vinogradi	293
Kopačevo	819
Kotlina	590

¹⁰³⁹ *Napló*, 24. XII 1933, 33.

¹⁰⁴⁰ Ferdo Čulinović, nav. delo, 112—113

¹⁰⁴¹ OL, KM — K — 63 — 1938 — 16/4.

Lug	806
Suza	730
Vardarac	597
Zmajevac	600
ukupno	5.644

Bački poddekanat (Alesperesség)

Budisava	149
Feketić	3.200
Novi Sad	3.000
Pačir	2.367
Rumenka	1.037
Sombor	262
Stara Moravica	900

Banatski poddekanat (Alesperesség)

Debeljača	4.207
Kovin	280
Novi Itebej	1.797
Pančevo	597
Veliki Bečkerek	350
Velika Kikinda	260
Vojlovica	1.360
Vršac	340

Hrvatsko-slavonski poddekanat

Breknijsko	623
Daruvar	470
Hrastin	456
Korog	959
Laslovo	778
Rétfalu i Osilje	458
Maradik	300
Nikinci	300
Suhopolje	480
Velika Pisanica	367
Vukovar	43
Zagreb	37
Kutina	

ukupno 36.040¹⁰⁴²

Po istim podacima, reformatorska hrišćanska crkva je bila podređena Crkvenom okrugu u Koložvaru (Kluž, Rumunija), odakle su dolazili i sveštenici u mesta sa reformatorskim stanovništvom. Međutim, mađarskih re-

¹⁰⁴² *Magyar Kisebbség*, god. 1924, 428—429.

formatorskih sveštenika krajem 20-tih godina nije bilo dovoljno, pa ni posle (oko 30). Bilo je dosta crkvenih opština reformatorske vere koje nisu imale svoje sveštenike.¹⁰⁴³

Reformatorska crkva u celini, u predratnoj Jugoslaviji nije bila u oštrom sukobu sa vlastima kao katolička. Ipak su i žalbe reformatorske crkve bile evidentne.

Kulturna društva i udruženja su postojala i uspešno delovala u svim mestima gde su živeli Madari reformatorske vere. Posebno su bile važne čitaonice koje su imale zapaženu kulturnu misiju. Manje su bile politizovane i kleronacionalizam u tim organizacijama nije ispoljavan. Ovo posebno važi za Hrišćansko omladinsko udruženje, Keresztény ifjúsági egyesület. Mesne sekcije su takode delovale u mestima gde je bilo reformatorskih vernika u značajnijem broju. Organizacije u Bačkoj je objedinila uprava koja je birana u Feketiću, a postojalo je i istovetno telo za koordinaciju u Debeljači za slične podružnice u Banatu. Najnovija istraživanja potvrđuju da je Hrišćansko omladinsko udruženje (pored Narodnog kola u Subotici) ostvarilo veoma važnu kulturnu misiju i zaključuje se i sledeće: »Ovo udruženje nije bilo konfesionalna organizacija, nego jedna od tribina levo orijentisane omladine«.¹⁰⁴⁴

Malobrojni vernici Madari delovali su u okviru evangelističke crkve čije je sedište bilo u Zagrebu. Ovo sedište je fungiralo do 1931. godine, kada je posvećen evangelistički biskup, Filip Pap (Papp Fülöp), a za svetskog vođu izabran advokat iz Kikinde Vilmoš Rot (Róth Vilmos).¹⁰⁴⁵

¹⁰⁴³ Č u k a Z., nav. delo, 55—56.

¹⁰⁴⁴ B a l o g h István, *Mayer Ottmár*, Forum, Novi Sad 1978.

¹⁰⁴⁵ *Napló*, 10. IX 1931, 5.